

STUDIECENTRUM RECHTSPLEGING
TRAINING AND STUDY CENTRE FOR THE JUDICIARY

Rechters thuis op de buis

Transparante rechtspraak en de groei van vertrouwen in de rechter

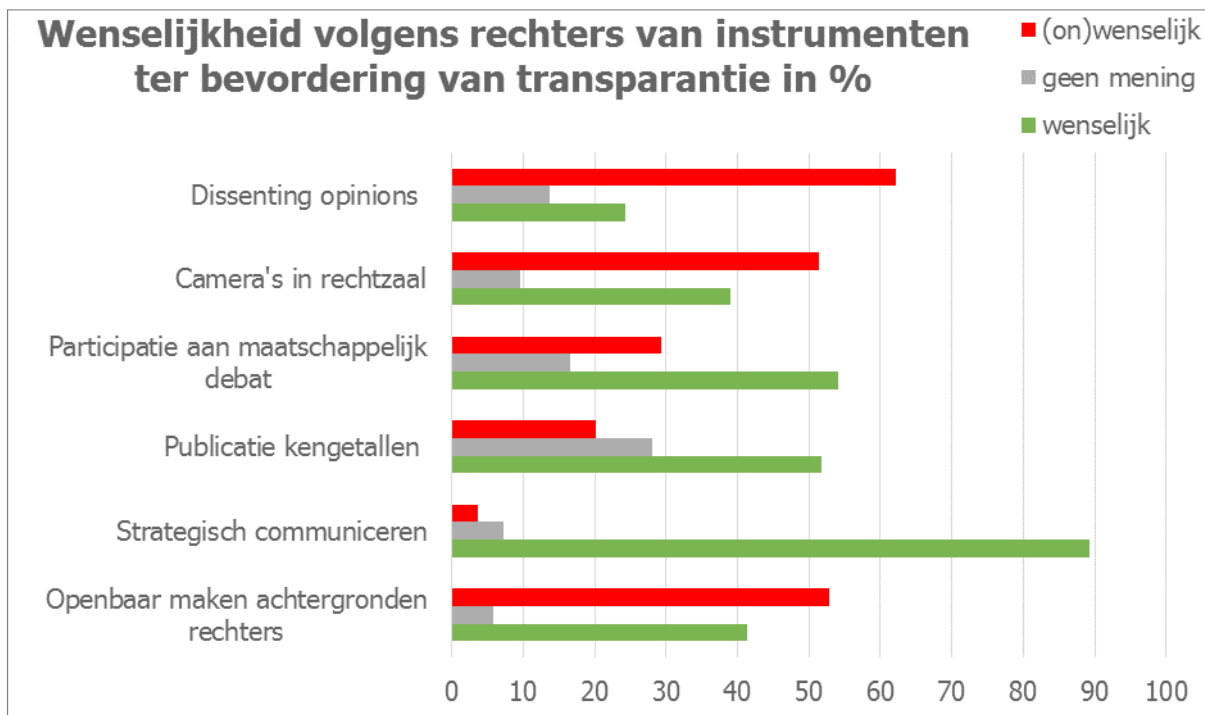
Albert Klijn & Stephan Grimmelikhuijsen

1 Twee Tv-programma's over rechters

In het tamelijk recente WRR/NVvR-onderzoeken blijken 8 op de 10 ondervraagde rechters de roep om transparantie 'terecht' te vinden¹. Daarbij verstaat men onder transparantie het begrijpelijk en zichtbaar maken van de gang van zaken binnen de gerechtelijke procedure. Transparantie is wat anders en wat meer dan de 'klassieke' openbaarheid. Dat laatste is een kenmerk van de institutie, van de gestolde vormgeving van het functioneren van de staatsmacht; transparantie ziet op de actieve, in zekere zin steeds zich realiserende vorm van optredende rechters. Doel van transparantie is zowel verantwoording afleggen als vertrouwen- zo men wil – legitimiteit te behouden en te versterken². Natuurlijk dient zich vervolgens de vraag aan hoe transparantie te bevorderen. Daartoe is de rechters gevraagd aan te geven hoe (on)wenselijk men een zestal denkbare instrumenten achtte en de reden daarvan. Dat leverde onderstaande resultaat op³.

Wenselijkheid volgens rechters van instrumenten ter bevordering van transparantie (Percentages)

Zichtbaar is dat instrumenten die betrekkelijk weinig persoonlijke inzet van rechters vergen de meeste steun hebben. 'Strategisch communiceren' heeft per saldo de instemming van acht op de tien ondervraagden, 'Kengetallen publiceren' van drie op de tien en 'participatie aan het maatschappelijk debat' krijgt de steun van één op de vier⁴. Instrumenten die de rechters zelf raken hebben per saldo geen steun. Daaronder ook het voor ons relevante instrument van de tv-camera. Daarnaast is de ondervraagden een lijst met andere opties voorgelegd, opties waarvan aangegeven moest worden of die zouden bijdragen aan transparantie. Opmerkelijk genoeg, van de twaalf aangeboden opties krijgt de in 2010-2011 uitgezonden tv-serie 'De Rechtbank' de hoogste steun (68% stemt daarvoor). Laat dat nou net een voorbeeld zijn van het zichtbaar worden van het handelen en ook denken van rechters! De 'real life' gang van zaken in 23 individuele zaken - 12 straf- (incl. 5 verkeerszaken en 1 jeugdzaak) 4 civiel, 3 familie- en 4 bestuurszaken - werd uitvoerig in beeld gebracht in combinatie met interviews met rechters en verdachten in acht uitzendingen.

Zeer onlangs was er een tweede tv-serie: 'Kijken in de ziel van de rechter'. Haast overbodig om hier toe te lichten wat die serie inhield; zes uitzendingen waarin via een montage aan de hand van een thema – de toepassing van de wet, de verdachte, de straf, het al of niet twijfels hebben bij de beslissing en de rechter zelf - de diversiteit dan wel homogeniteit van het denken van 12 individuele rechters werd getoond. Het programma is een schoolvoorbeeld van het zichtbaar maken van achtergronden van de personen en de diversiteit van hun denken. Inderdaad een instrument dat in het bewuste onderzoek weinig steun kreeg.

¹ Corien (J.E.J) Prins, Jesse van der Mijl en Wil Tiemeijer, *Rechters aan het woord over transparantie*, in: *Speelruimte voor transparantere rechtspraak*, Broeders e.a. WRR Verkenningen 26, Amsterdam University Press 2013, pp. 208-262.

² Om misverstanden te voorkomen: vertrouwen winnen is niet de enig mogelijke doelstelling van een transparantie(beleid). Uit de enquête blijkt ook dat vergroting van de weerbaarheid van het instituut, aanscherping van het eigen kritisch vermogen van rechters ook in het vizier komen.

³ Met dank aan Wil Tiemeijer (WRR) die ons de onderliggende cijfers verschaftte van de op genoemde plaats gepresenteerde grafiek zodat wij in staat waren de totale verhouding per instrument weer te geven.

⁴ Per saldo: het aantal voorstanders minus het aantal tegenstanders; de personen zonder mening buiten beschouwing gelaten.

Beide tv-programma's werden positief ontvangen in de pers en bij het kijkerspubliek. Dat laatste valt ten aanzien van 'Kijken in de ziel' met minder stelligheid te beweren dan van 'De Rechtbank' omdat 'De Rechtbank' voorwerp geweest is van onderzoek. Daarin zijn waardering en effecten van de beelden in termen van verandering in opvatting over de rechtspraak en rechters bij de burgers systematisch gemeten; dat is helaas bij de tweede serie niet gedaan.

In dit artikel zullen we ingaan op hoe deze series mogelijk kunnen bijdragen aan transparantie en aan vertrouwen. Tot nu toe is er zeer weinig bekend over het effect van dergelijke programma's op het vertrouwen van verschillende groepen burgers. Analyse van de data uit het onderzoek van 'De Rechtbank' biedt die mogelijkheid wel. De resultaten van die analyse treft u hieronder aan. We richten de aandacht op de variatie in voorkennis en die in basisvertrouwen bij burgers.

2 Transparantie en rechtspraak

De gemakkelijk te begrijpen impliciete veronderstelling bij pleiten voor transparantie is dat meer transparantie van een instantie leidt tot een meer vertrouwen daarin. Die veronderstelling wordt echter niet altijd empirisch ondersteund. In onderzoek dat zich met name richtte op politieke instanties of het proces van politieke besluitvorming bleek dat transparantie soms negatief effect heeft; men krijgt zelfs meer wantrouwen. Een voorbeeld daarvan vormt de dissertatie van Grimmelikhuijsen die op basis van drie experimenten in transparantiebevordering op het terrein van gemeentelijke besluitvorming (op het terrein van luchtkwaliteit) concludeerde dat aanmerkelijke nuancering nodig is⁵. Er is bepaald geen sprake van een eenduidig causaal verband. Zelfs tegenovergesteld effect is gemeten in termen van afnemend vertrouwen in deskundigheid of erger nog eerlijkheid.

Een gunstige uitzondering voor de rechtspraak wordt beargumenteerd in de studie van de Amerikanen Gibson & Caldeira juist waar het de Rechtspraak betreft⁶. Zij stellen dat transparantie op het rechtspraakdomein in beginsel profiteert van de zogenaamde 'positivity bias' die burgers hebben ten aanzien van dit instituut. Daaronder verstaat men de welhaast 'natuurlijke' neiging de rechtspraak te vertrouwen op grond van de aanname dat men daar – anders dan in de politiek – onpartijdig handelt en conform de (voor ieder geldende) letter van de wet. Ze typeren die houding als 'Myth of legality'.

Deze positieve grondhouding impliceert niet dat elke vorm van transparantie ook altijd bij iedereen vertrouwen doet toenemen. De ervaring leert dat individuen verschillen in de wijze waarop ze informatie verwerken hetgeen betekent dat die verschillen in acht genomen moeten worden wil men vertrouwen doen toenemen. Nog daargelaten dat het type informatie er in hoge mate toe doet. Het is een vaststaand feit dat visuele informatie een veel grotere impact heeft op opvattingen en houding van mensen dan tekstuele of verbale informatie. Dat blijft hier buiten beschouwing ook omdat we ons alleen bezighouden met de effectiviteit van visuele transparantie via tv-programma's.

3 Vertrouwensgroei via tv-programma 'De Rechtbank'.

Vertrouwen definiëren wij in dit artikel als volgt: de bij iemand bestaande veronderstelling dat een andere persoon of een ander instituut het goed voor heeft met hem en het handelen van die persoon of instantie niet tot nadeel/schade voor de vertrouwengever leidt. Een opstelling dus met het risico dat dit geloof wel eens onterecht zou kunnen zijn. Dat betekent dat burgers, de bovengenoemde 'positivity bias' indachtig, als het ware intuïtief een dergelijk geloof in de rechtspraak hebben, de overtuiging dat de macht die rechters hebben niet misbruikt zal worden maar dat hun oordeel steeds als rechtvaardig gekwalificeerd kan worden.

Dit oordeel is sterk gerelateerd aan de beoordeling van zogeheten 'procedurele rechtvaardigheid'. Gegeven het feit dat het inhoudelijke besluitvormingsproces in de praktijk, niet in al z'n compleetheid wordt geopenbaard, moet een buitenstaander het oordeel over de uitkomst uiteindelijk funderen op datgene wat hij aan de weet komt over het verloop van de procedure in de rechtszaal. De conclusie van veel onderzoeken naar procedurele rechtvaardigheid is dat indien de rechtszaak in het proces als rechtvaardig wordt ervaren (door een procespartij, maar ook door een burger) hij ook meer vertrouwen zal hebben in de uiteindelijke uitspraak⁷.

Naarmate de weergave van het proces completer is, biedt dat de buitenstaander uiteraard meer houvast. Tv-presentatie van de gang van zaken toont zowel de verbale als de non-verbale communicatie en interactie; meer kan men niet krijgen binnen de huidige situatie. Deze gedachtegang leidde logischerwijs tot de hypothese dat het programma 'De Rechtbank' een toename in het vertrouwen bij de kijkers heeft gerealiseerd. Met opzet schrijven we in de verleden tijd, want eerder is (ook in dit blad) verslag gedaan van de resultaten van het onderzoek⁸.

5 S.G. Grimmelikhuijsen, *Transparency and Trust. An experimental study of online disclosure and trust in government*. Dissertatie 2012, Universiteit Utrecht.

6 James L Gibson & Gregory A. Caldeira, *Citizens, Courts and confirmations. Positivity Theory and the Judgements of the American People*, Princeton University Press 2009, Princeton. Wij hanteren hier de door de Rechtspraak geprefereerde schrijfwijze waarin onderscheid gemaakt wordt tussen de organisatie (R) en het primaire proces (r).

7 E. Allan Lind & Tom R. Tyler, *The social psychology of procedural justice*. Springer Science & Business Media.

8 Effect 'De Rechtbank' op kennis en houding, BTC Mediatest, 2011 Amsterdam. Ook: A. Klijn & M. Croes, Het effect van de televisieserie 'De rechtbank': beklijft het?, in: Trema nr.9 2012, pp 316-320.

Het vertrouwenseffect gemeten

Ter oprissing van het geheugen even in het kort de opzet van het onderzoek rondom De Rechtbank en de meting van de beoogde toename van het vertrouwen. Voorafgaand aan het programma - acht uitzendingen van steeds ongeveer 25 minuten waarin van drie behandelde zaken in de zittingszaal verslag werd gedaan – zijn 2148 personen benaderd met de vraag of men mee wilde doen aan onderzoek dat inhield naar het programma te kijken en vragen daarover te beantwoorden. Tegelijkertijd werd hen een aantal vragen voorgelegd over hun kijk op en oordeel over de rechtspraak.

1516 (70,5%) Personen antwoordden positief. Na de uitzendingen werden ze weer ondervraagd en 585 (27,2%) reageerden. Een controlegroep (872 personen) - die niet geïnformeerd werd over het programma en waarvan verwacht mocht worden dat ze niet systematisch of geheel niet zou kijken – kreeg dezelfde vragenlijst die ook de kijkers in eerste instantie kregen. Van de controlegroep reageerden 811 personen (93%). Zij kregen ook een tweede vragenlijst (die identiek was aan de eerste). Die werd door 464 (57%) ingevuld.

De grote uitval binnen de kijkersgroep was te verwachten want het vergt nogal wat discipline en gunstige omstandigheden om alle acht uitzendingen te bekijken. Daarom was de omvang van de kijkersgroep voor dit onderzoek ook zo omvangrijk gemaakt. Het mogelijke gevolg van die uitval is echter dat er een selectie optreedt die de representativiteit van de uiteindelijke responsgroep teniet doet. Daarnaast is gekeken door de twee uiteindelijke responsgroepen (kijkers en niet-kijkers) te vergelijken op achtergrondkenmerken als leeftijd en opleiding¹.

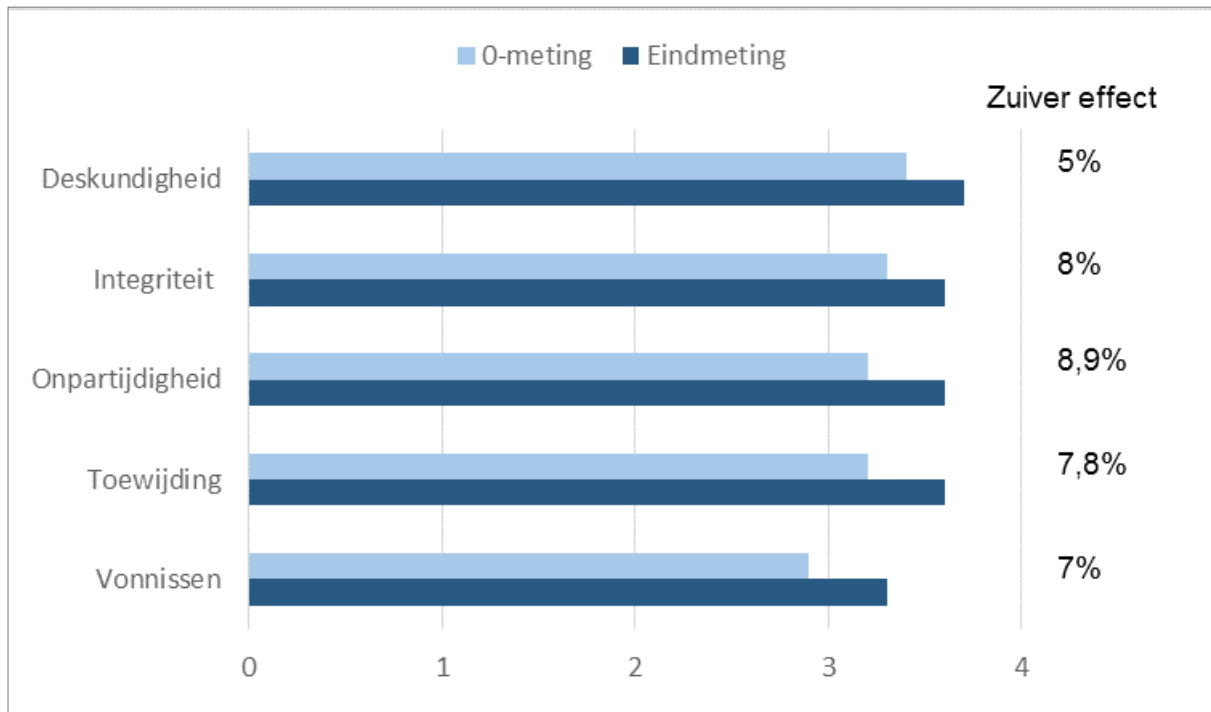
In ons geval bleek een klein leeftijdsverschil tussen de kijkersgroep en de controlegroep; de kijkersgroep was gemiddeld iets minder dan 5 jaar ouder. Dat verschil bleek bij nadere analyse geen invloed te hebben op het vertrouwensniveau. Er is in dit onderzoek na de tweede meting nog een derde verricht. Die is hier niet van belang en blijft dus buiten beschouwing.

¹ In eerder, Amerikaans onderzoek, was namelijk gebleken dat leeftijd en opleiding elk apart positief samenhangen met vertrouwen in rechtspraak. Ook in onderzoek in ons land zijn die samenhangen gevonden.

Van deze twee factoren is met name opleiding van betekenis. Zie: P. Dekker & T. van der Meer, *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht, Sociaal Cultureel Planbureau, 2007 Den Haag*.

Algemene bevinding van het onderzoek was dat de kijkers (anders dan de niet-kijkers) hun algemene beeld van de rechter in ons land in positieve richting hadden bijgesteld. Voor de volledigheid toch even hier een van die resultaten: de toegenomen waardering van rechters op vijf aspecten. Op alle aspecten is de waardering van het rechterlijk optreden significant toegenomen, het meest op het aspect onpartijdigheid.

Verandering in waardering van rechters in 'De Rechtbank'. (N=585)⁹

Bron: Mediatest, 2011

4 Vertrouwensgroei: bij wie en in welke mate

Een van de vragen die in de tot nu toe gepubliceerde analyses niet aan de orde is gesteld betreft het onderscheid tussen burgers, immers de ene groep is de andere niet. Dat roept de vraag op welke kijkers er nu het meest en welke het minst hebben 'ge profiteerd' van de uitzendingen die vertrouwensgroei beoogden.

Vanuit psychologisch onderzoek is bekend dat mensen op verschillende manieren informatie verwerken. Er zijn grofweg gezien twee routes. Een 'centrale' route die inhoudt dat mensen de boodschap koppelen aan hun kennis die ze al hebben op basis van argumentatie en rationele, nauwkeurige analyse van de geboden informatie. Daarnaast bestaat er een 'perifere' route, van verwerking op basis van identificatie en het beroep doen op 'heuristiek'¹⁰. Deze route wordt vooral gekozen in geval van onbekendheid met het terrein waarop de informatie betrekking heeft en de geringe hoeveelheid tijd die de waarnemer feitelijk heeft om de inhoud te verwerken. De eerste weg is de preferente voor hen die tamelijk goed op de hoogte zijn van het betreffende terrein of onderwerp; de tweede voor hen die weinig ter zake kundig zijn. De consequentie hiervan is dat het bij een grote mate van bestaande kennis lastiger is het vertrouwen te vergroten door middel van kennistoevoeging.

Dit leidt tot de hypothese: 'hoe meer voorkennis men heeft over de rechtspraak, des te minder verandering in de opvatting over de rechtspraak zal het tv-programma teweeg brengen bij kijkers'.

Eveneens leert psychologische theorie dat er een mechanisme bestaat dat we aanduiden als 'confirmation bias': de neiging dat we in het dagelijks leven primair zoeken naar bevestiging van onze opvattingen. Tegenspraak voelt doorgaans ongemakkelijk aan en dus gaan we die uit de weg¹¹. Voor ons onderwerp betekent het dat informatie die de gang van zaken in de rechtszaal toont eerder vertrouwen zal bevorderen bij hen die al geneigd zijn rechters te vertrouwen. Die informatie zal de andere kant opwerken bij personen die al een wantrouwen ten opzichte van de rechtspraak hebben ontwikkeld.

⁹ Gepresenteerd zijn de gemiddelde scores en de procentuele toename; N=585). De berekening van het 'zuivere effect' geschiedt als volgt. Controlegroep en experimentele groep kregen beide een aantal identieke vragen voorgelegd in voor- en een eindmeting. De scores op vragen uit de eindmeting worden gedeeld door die op de vragen uit de voormeting en het verschil tussen deze scores wordt uitgedrukt in percentages. Het zuivere effect is het verschil tussen de percentages (procentpunten) uit de experimentele groep en de controlegroep. Al de verschillen zijn statistisch significant op 5% niveau.

¹⁰ R.P. Petty & J.T. Cacioppo, *Communication and Persuasion: Central and Peripheral routes to attitudes change*, Springer Verlag 1986, New York. Dit onderscheid komt men in de psychologische literatuur ook tegen onder de benaming van 'Systeem 1' en 'Systeem 2'. Zie: C. Guthrie, J.J. Rachlinski & A.J. Wistrich, *Blinking on the bench: how judges decide cases*, *Cornell Law Review*, Vol. 93.no.1, 2007 pp.1-44. Ook: D. Kahneman, *Ons feilbare denken*, Uitgeverij Business Contact, 2011 Amsterdam (hierin met name hoofdstuk 1).

¹¹ E. Rassin, *Waarom ik altijd gelijk heb. Over tunnelvisie*, *Scriptum Psychologie* 2007, z.pl.

Hieruit volgt de tweede hypothese: ‘hoe groter de neiging van kijkers om rechters te vertrouwen, des te groter zal kans zijn dat de serie ‘De Rechtbank’ het vertrouwen in de rechtspraak bij hen deed toenemen’. Hierbij past wel een relativering. Want zoals iedereen bij voorbaat begrijpt: er bestaat een plafondeffect. De toename zal neerwaarts worden gedrukt bij kijkers met een al zeer hoog vertrouwen¹².

Analyse

Ter toetsing van deze twee hypothesen hebben we een aantal analyses uitgevoerd waarvan de kern steeds neerkomt op het nagaan of de frequentie van het kijkgedrag heeft geleid tot meer vertrouwen in de rechter en of die vermoede samenhang varieert met de mate van voorkennis over de gerechtelijke procedure en de bestaande houding ten opzichte van de rechtspraak. In de bijlage wordt inzicht gegeven in de constructie van de variabelen die bij de analyse zijn gebruikt. Zij die geïnteresseerd zijn in de specifieke analyses verwijzen we naar een eerdere publicatie ten behoeve van sociaalwetenschappelijk leespubliek¹.

1 S. Grimmelikhuijsen & A. Klijn, *The effects of judicial transparency on public trust: evidence from a field experiment*, *Public Administration*, 2015.

Uit de analyse blijkt dat over het algemeen gezien 4% van de toename in vertrouwen in rechters verklaard wordt door - lees: toe te schrijven valt aan- het kijken naar de serie. Dat is een gematigd effect¹³. Vervolgens hebben we de specifieke betekenis van bestaande houding en de aanwezige kennis voor de mate van vertrouwenstoename bezien.

De eerste hypothese dat kennis het potentiële vertrouwenseffect afzwakt, wordt ten dele weerlegd: er blijkt geen lineaire toename. Bij personen met de minste mate van voorkennis van de rechtspraak nam het vertrouwen in rechters minder toe dan in de groepen met matige en met veel voorkennis. Daarbij bleek dat de middengroep de meeste toename in vertrouwen vertoonde¹⁴.

De analyse naar de invloed van de informatie op de bij kijkers al bestaande neiging om rechters al dan niet te vertrouwen leidt tot de conclusie dat die tweede hypothese onderuit gehaald wordt. Het zijn de personen gekenmerkt door de geringste basisvertrouwen in rechters die de grootste toename in vertrouwen laten zien¹⁵. De relativierende kanttekening aangaande het plafond blijkt dus van groter belang dan gesuggereerd. De ‘winst’ van deze analyse luidt dat de tv-serie ‘De Rechtbank’ qua effect een duidelijk succes is geweest. Juist zij die qua houding overtuigd zouden dienen te worden en qua kennis ‘bijspijking’ zouden kunnen gebruiken, lijken ook het meest bereikt. Die groep is qua omvang substantieel¹⁶.

6 Ook vertrouwensgroei bij ‘Kijken in de ziel’?

Nu we deze bijdrage begonnen met de verwijzing naar ‘Kijken in de ziel’ noopt dit tot de vraag wat bovenstaande ons leert over deze laatste serie in termen van effect. Het antwoord hierop moet per definitie ‘speculatief’ zijn want vergelijkbaar onderzoek ontbreekt zoals gezegd. Maar serieuze speculatie is niet verkeerd; het gezonde verstand hoeft niet ongebruikt te blijven wachtend op werkelijke percentages.

Te beginnen met de reikwijdte: die was bij ‘de ziel’ aanmerkelijk geringer dan bij ‘de zaal’. Uitgedrukt in kijkcijfers: ‘De Rechtbank’ trok gemiddeld 860.000 kijkers, ‘Kijken in de ziel’ scoorde 520.000. Het aantal kijkers per afzonderlijke uitzending varieerde bij de twee series hetgeen ongetwijfeld samenhangt met de aard van het onderwerp dan wel externe factoren waarop men als onderzoeker niet de vinger kan leggen. Kijkt men naar de grote lijn in de belangstelling, dan neemt de aandacht voor ‘De Rechtbank’ in omvang mettertijd af; bij ‘Kijken in de ziel’ bleef die nagenoeg constant¹⁷.

¹² Zie voor de praktische betekenis hiervan onder meer: P. Dekker & T. van der Meer, *t.a.p.* p. 43 e.v.

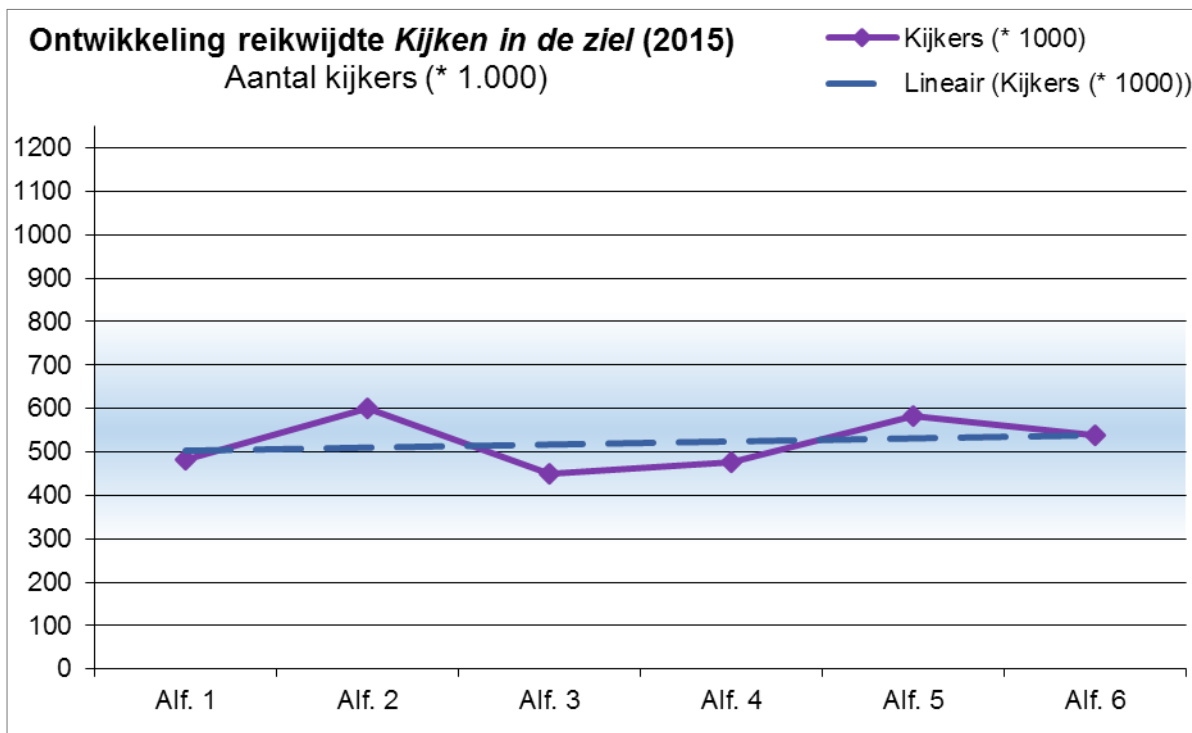
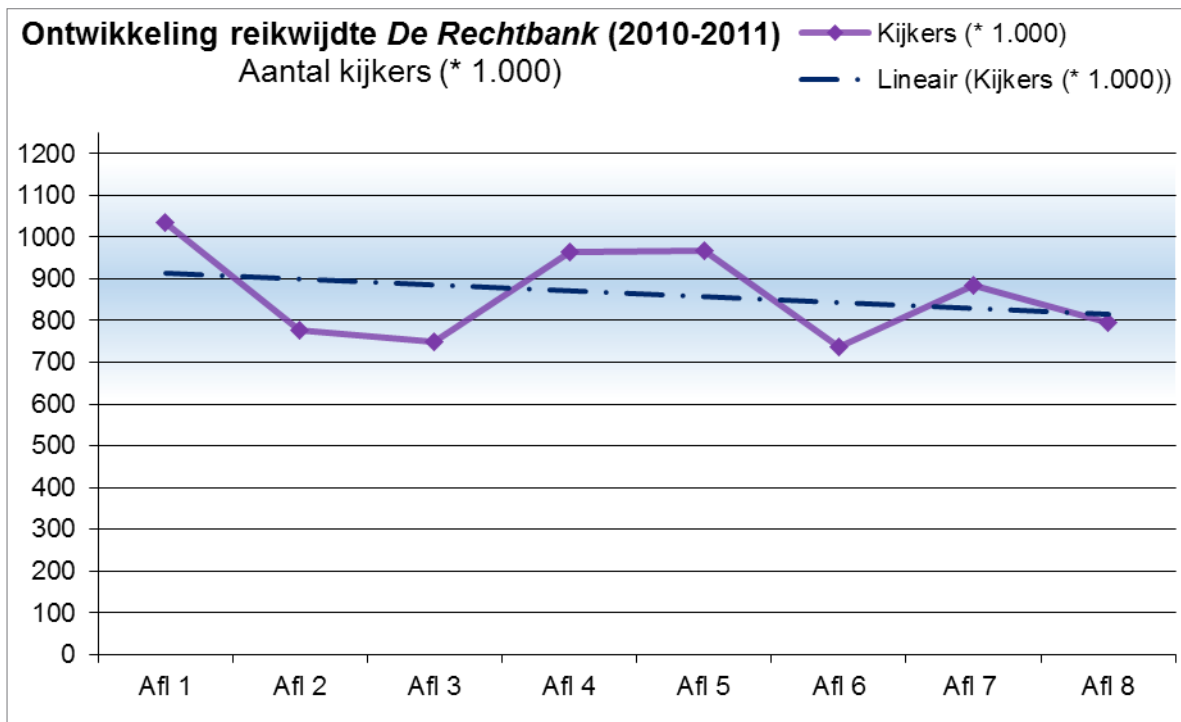
¹³ Twee opmerkingen. Dit percentage is wat anders dat het eerder gegeven aandeel respondenten in het Rechtbank-onderzoek dat van mening veranderde. Ten tweede: dit percentage lijkt gering maar men moet bedenken dat er velerlei factoren zijn die invloed kunnen hebben. Binnen het geheel van dit soort studies is het een, zoals we ook schrijven, gematigd effect. Houdingen zijn ook moeilijk te veranderen.

¹⁴ In procenten weergegeven nam het vertrouwen in de rechter bij de groep met geringe kennis van de gang van zaken toe met 2,8%, bij de groep met de meeste kennis met 4,5% en met de tussenliggende groep met 4,6%.

¹⁵ In procenten weergegeven: het vertrouwen in de rechter bij de groep met weinig positieve houding nam toe met 9,5%, bij de groep met een sterk positieve houding met 2,0% en bij de tussenliggende groep was de toename 3,5%.

¹⁶ Zou dat alleen de personen met een laag en middelmatig kennisniveau zijn dan gaat het al om ruim een kwart van de totale responsgroep (N=1049); gaat het om alleen de personen met een gematigd positieve houding ten opzichte van de rechtspraak dan hebben we het over ruim een derde van de responsgroep. Zou men zich willen beperken tot alleen de groep personen gekenmerkt met zowel middelmatige kennis en een gematigde houding dan betreft het een vijfde deel van de responsgroep.

¹⁷ De kijkcijfers zijn ontleend aan respectievelijk het onderzoekrapport van Mediatest BV (zie noot 8) en Barbara Den Uil (Raad voor de rechtspraak).

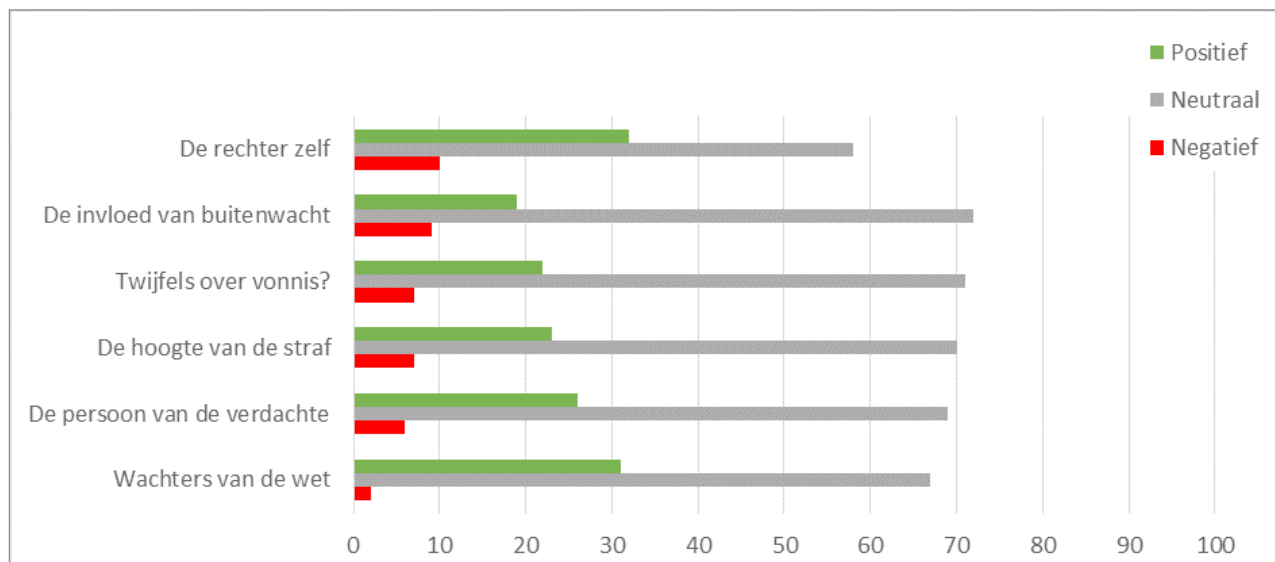

Toch is met deze kijkcijfers, gelet op het waarschijnlijk in ruime mate gebruik van 'uitzending gemist', niet alles gezegd. Daarnaast is er in geval van 'de ziel' ook druk getweet; in totaal tweetten ruim 2.000 mensen die via het aantal volgers van de schrijvers resulteerden in 7.7 miljoen berichten. Nu is een bericht wel heel wat anders dan een uitzending zien, maar toch.

De kijkers naar 'De Rechtbank' is gevraagd naar hun waardering van de serie. Van hen waardeerde 60% de serie als (zeer) positief. Een vergelijking met 'Kijken in de ziel' is lastig want we moeten alleen afgaan op de tweets. Die vergelijking is sowieso 'gewaagd' omdat een steekproef uit de bevolking qua samenstelling nogal zal afwijken van het tweetpubliek. Daarbij moet weer worden aangetekend dat de strekking van de tweets door een computerprogramma bepaald. Dat verschil daargelaten is een kwart van de tweets positief.

Kijken we naar het patroon dan blijken de eerste en de laatste uitzendingen procentueel de meeste positieve scores te hebben gekregen en ook per saldo het best te scoren. Het geringste saldo leverde de uitzending over de invloed van de buitenwacht op het rechterlijk oordeel op. Een ietwat bevreemdende uitkomst in een tijd dat die invloed zo in de belangstelling staat of het zou verklaard moeten worden door de misschien inhoudelijke eenstemmigheid van de rechters. Een inhoudsanalyse van de uitspraken in de afzonderlijke sessies zou hier geboden zijn.

Strekking van de tweets naar aanleiding van 'Kijken in de ziel' (percentages)

Opvalt in dit beeld natuurlijk het grote aandeel 'neutrale' tweets; gemiddeld twee derde van alle tweets. Dat biedt ons niet veel informatie oplevert tenzij we deze codering kunnen interpreteren als 'enerzijds wel, anderzijds niet'. In dat geval - de praktijk is nu eenmaal niet zo eenduidig - verschaft dat wel degelijk informatie: men heeft oog voor die complexiteit.

Nu is elke beoordeling van een losse zin op zichzelf nogal subjectief en dat geldt zeker – hoe vreemd het mag klinken – voor de automatische codering. De toelichting op de site van de Raad voor de rechtspraak luidt: "Coosto (het computerprogramma; red) probeert automatisch vast te stellen welk sentiment een auteur wil overbrengen met het bericht. (...) Als positief markeert Coosto berichten die een positieve emotie uitstralen: blijdschap, enthousiasme, vertrouwen enz. Als negatief, berichten die een negatieve emotie uitstralen: frustratie, woede, angst enz. Alle overige berichten worden als neutraal bestempeld." Een toelichting die ons nu niet bepaald verder helpt. Het venijn zit natuurlijk in de staart: de neutrale. Hoe betrekkelijk die kwalificatie is wordt wellicht duidelijk aan de hand van een kleine bloemlezing van 'neutrale' tweets die in onze ogen ook een andere codering hadden kunnen krijgen (een die tussen haakjes vermeld staat).

'Neutraal' gekwalificeerde tweets

Uitzending 1: Wachters der wet

- Rechter die in Wildersproces geraakt werd wegens vooringenomenheid zegt nu op tv dat je als rechter geen vooroordelen moet hebben, ha. (negatief)

Uitzending 2; De verdachte

- Het was een 'rituele moord', de behandelend rechter over Mohammed B. die Theo van Gogh doodde.(negatief)
- Exact heel goed dat deze rechter zegt dat politici geen uitspraken publiek horen te doen. (positief)

Uitzending 3; De straf

- Ik zou zeggen, bestel bij de kunstuitleen 'n Escher voor Mohammed B. Iedereen heeft recht op perspectief. (negatief)
- Opmerkelijk een zaak doorverwezen krijgen van de Hoge Raad en hem niet inhoudelijk mogen beoordelen en alleen straf mogen formuleren (negatief)

Uitzending 4; Twijfels?

- Bewijst maar weer: het Nederlandse rechtssysteem zou toch eens aangepast moeten worden.(negatief)

Uitzending 5; De buitenwacht

- Dat Geert Wilders PVV vond dat rechters moesten worden ontslagen bewijst dat hij een gevaar is voor de democratie. (positief)
- Keek voor het eerst naar 'Kijken in de ziel'. Blij dat ik met pensioen ben! Was ook eens strafrechter. Zo kan en mag de wet niet worden toegepast. (negatief)

Uitzending 6; De rechter zelf

- Onze Vrouwe Justitia kijkt weer streng maar rechtvaardig, zeker ook naar 'Kijken in de ziel' gekeken gisteren. (positief)
- Kan mij niet herinneren dat er eerder zo openlijk over een Berufsverbod voor PVV'ers is gesproken. (negatief)
- Volgens (blinde) rechter kunnen PVV'ers geen rechtspreken. Kunnen D66 rechters wel eerlijk en objectief rechtspreken over PVV'ers? (negatief)
- PVV stemmers komen niet door selectieprocedure van een rechteropleiding. Dit noemen ze dan Democratie en een rechtstaat. (negatief)

Van onze betrekkelijk willekeurige selectie blijken 9 van de 12 neutrale tweets ook heel goed als negatief te kwalificeren wanneer men ze in de context leest, iets dat het computerprogramma nu eenmaal niet kan. Ook hier zou een inhoudsanalyse van een steekproef noodzakelijk zijn. Een uitdaging voor een master scriptie? Immers dat kan het beeld nogal doen kantelen.

Tenslotte, niet het minst belangrijk hier, kunnen we het verschil in karakter van beide series in ogenschouw nemen. 'De Rechtbank' bood leven-sechte beelden over de gang van zaken in de rechtszaal; beelden die een brede aantrekkelijkheidwaarde hebben omdat ze betrekkelijk eenvoudig te begrijpen zijn. In 'De Rechtbank' waren volop de symbolen te zien die zo kenmerkend zijn voor de rechtspraak: rechters in toga, de rechtszaal en Vrouwe Justitia en 'de hamer' in de lead voorafgaand aan iedere aflevering. Volgens de eerder genoemde theorie over 'positivity bias' van Gibson en Caldeira zijn juist deze rechterlijke symbolen van belang voor de (positieve) beeldvorming van burgers.

'Kijken in de ziel' was een cerebraal programma hetgeen per definitie minder mensen zal en kan boeien. Gezien dat karakter ligt het voor de hand te veronderstellen dat het juist de mensen met een grote mate van kennis en een hoge mate van bestaand vertrouwen in rechters waren die inschakelden¹⁸. Het geregistreerde aantal kijkers mag een onderschatting van de potentiële kijkersgroep zijn, maar zeker is dat die markt aanzienlijk kleiner is dan die van 'De Rechtbank'. Evenzeer ligt het voor de hand dat de kijkdiscipline van deze 'zielliefhebbers' groter geschat mag worden dan die van de 'zaalliefhebbers'¹⁹. Bij 'De Rechtbank' zullen de 'kenners' ook eerder het gevoel hebben gehad dat men na een of twee keer 'het wel gezien had'; veel nieuws zit er voor hen in de dagelijkse gang van zaken eigenlijk niet in. Juist de relatieve onbekendheid met wat er in die hoofden van rechters zit, heeft voor hen nieuwsaarde en is voor 'denkers' gefundenes Fressen, nooit eerder geboden.

Dit alles leidt tot de gissing onzerzijds dat 'de zaal' als transparantie-impuls een grotere veranderingsbijdrage heeft geleverd dan 'de ziel', maar de 'ziel' een versterkingseffect heeft opgeleverd bij degenen die toch al veel kennis en vertrouwen hadden in de rechtspraak. Zo men wil een verruiming versus een verdieping van het vertrouwen in onze rechters.

¹⁸ Uit het onderzoek naar De Rechtbank bleek dat het opleidingsniveau van de kijkers significant samenhang met de mate waarin men de uitzendingen begrijpelijk vond voor een breder publiek. De laagst opgeleiden vonden de uitzendingen meer begrijpelijk voor een kleiner publiek; naarmate men hoger geschoold was vond men de serie meer begrijpelijk voor een breder publiek.

¹⁹ Anekdotische ondersteuning voor deze these: een constant kijkerspubliek ondanks de zeer mooie warme zomeravonden.

Bijlage: Constructie van het meetinstrument

Transparantie-impuls

De mate waarin kijkers een beeld van transparantie kregen (de onafhankelijke variabele) is gemeten aan de hand van het aantal uitzendingen dat men gezien heeft.

Het vertrouwen in de rechter

Gevraagd is hoeveel vertrouwen de ondervraagde heeft in:

- de toewijding van rechters;
- de deskundigheid van rechters
- de integriteit van rechters
- de onpartijdigheid van rechters
- de vonnissen van rechters

Ten aanzien van elke eigenschap kon men antwoorden op een schaal (1-5) lopend van zeer weinig tot zeer veel. De totaalscore werd gebruikt om het niveau van vertrouwen (de afhankelijke variabele) te meten.

Houding t.o.v. de rechtspraak

Gemeten door al dan niet instemming met onderstaande stellingen:

- Het Nederlands rechtssysteem is effectief in het bestrijden van misdaad.
- Het Nederlandse rechtssysteem functioneert naar behoren.

Beantwoording van elke stelling kon op een schaal (1-5) lopend van zeer mee oneens tot zeer mee eens. De opgetelde score werd gedeeld door 2 en vervolgens zijn drie groepen gevormd aan de hand van het totaal gemiddelde over de twee stellingen (2.65) en de mediane score (2.5).

* geringe neiging tot vertrouwen (scores vanaf 1 t/m 2);

* gematigde neiging tot vertrouwen (scores vanaf 2,5 t/m 3);

* grote neiging tot vertrouwen (scores 3,5 t/m 5).

Mate van kennis van de gang van zaken in de gerechtelijke procedure

Deze voorkennis is gemeten - uiteraard vooraf aan het zien van de uitzending - aan de hand van het door de respondent gegeven antwoord op de vraag in welke mate hij/zij op de hoogte was van de gang van zaken in een strafrechtzaak. Het is dus een 'zelf-inschatting'.

De vraag kon beantwoord worden op een schaal (1 – 5) lopend van 'geen idee van de gang van zaken' tot 'zeer goed op de hoogte'. Aan de hand van de score zijn drie groepen gevormd:

* geringe kennis (scores 1 of 2);

* matige kennis (score 3);

* grote kennis (score 4 of 5).

Houding en Kennis zijn hier de 'interveniërende' variabelen waarvan de betekenis voor de veronderstelde invloed van transparantie op vertrouwen is nagegaan.